

ФЕНОМЕН ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

Стаття присвячена дослідженню феномену інтертекстуальності та проблем взаємозв'язків між текстами. Розглядаються інтертекстуальні елементи та міжтекстові зв'язки, процес їхньої реалізації в текстах різних жанрів та їхнє значення для інтерпретації досліджуваних текстів. Формулюються критерії ідентифікування навісних посилань, спільні лексичні риси та паралелі між текстами, основані на змісті або мотиві. Висвітлюються й аналізуються два основні лінгвістичні підходи до вивчення інтертекстуальності. На основі праць зарубіжних дослідників з'ясовуються тенденції «читацько-центрированого» та «автороцентрированого» підходів дослідження інтертекстуальності.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекстуальні елементи, критерії ідентифікування, лінгвістичні підходи, читацькоцентриований підхід, автороцентриований підхід.

Зеленская А.Р. Феномен интертекстуальности: к истории вопроса. *Статья посвящена исследованию феномена интертекстуальности и проблем взаимосвязей между текстами. Рассматриваются интертекстуальные элементы и межтекстовые связи, процесс их реализации в текстах разных жанров и их значение для интерпретации изучаемых текстов. Формулируются критерии идентификации умышленных ссылок, общие лексические черты и параллели между текстами, основанные на содержании или мотиве. Освещаются и анализируются два основных лингвистических подхода к изучению интертекстуальности. На основе трудов зарубежных исследователей определяются тенденции «читательскоцентрированного» и «автороцентрированного» подходов исследования интертекстуальности.*

Ключевые слова: интертекстуальность, интертекстуальные элементы, критерии идентификации, лингвистические подходы, читательскоцентрированный подход, автороцентрированный подход.

Zelenska A.R. Phenomenon of intertextuality: to the history of question. *This article deals with the studying of the phenomenon of intertextuality and the problems of interconnections of the texts. It studies the intertextual elements and connections, process of its realization in the texts of different genres and their significance for text interpretation. It also formulates the criteria for identifying intentional allusions, general lexical similarities and parallels based on content or motif. It lights up and analyses two main linguistic approaches of studying intertextuality. On the basis of the works of the foreign scientists it finds out the tendencies of «reader-centered» and «author-centered» approaches of studying intertextuality.*

Keywords: intertextuality, intertextual elements, criteria of identification, linguistic approaches, reader-centered approach, author-centered approach.

Минулі кілька десятиліть засвідчили стійке збільшення публікацій, зокрема статей і монографій, присвячених дослідженню феномену інтертекстуальності. Поняття «інтертекстуальність» та «інтертекст» увійшли в активний науковий обіг тільки із середини ХХ століття, однак процеси, що лежать в основі цього явища, були предметом вивчення й аналізу багатьох східнослов'янських лінгвістів ХІХ і ХХ століття (О. Веселовський, О. Потєбня, Л. Якубинський, Р. Якобсон та інші), ідеї яких лягли в основу формування сучасної теорії інтертекстуальності.

У другій половині ХХ століття дослідження проблем взаємозв'язків між текстами плідно розроблялися науковцями далекого зарубіжжя (Р. Барт, Ж. Дерріда, Г. Блум, Ж. Женетт та інші). Однак, на жаль, зростання популярності міжтекстових досліджень не внесло більшої ясності щодо того, що саме становить міжтекстову структуру або як саме визначаються міжтекстові зв'язки, і згода щодо точної природи міжтекстової структури виявилася не досягнутою.

Актуальність цієї статті визначається тим, що, незважаючи на велике значення проблеми інтертекстуальності й активну її розробку, багато питань не є вичерпно дослідженими й потребують глибокого аналізу, до яких належить питання підходів до вивчення феномену інтертекстуальності.

Мета статті – на основі праць зарубіжних дослідників (Д. Чендлер, П.К. Тулл, Д.Р. Макдональд, Т.К. Бел, П.Д. Місколл) з'ясувати тенденції лінгвістичних підходів дослідження інтертекстуальності.

Термін «інтертекстуальність» запровадила до наукового обігу у 1967 році дослідниця Ю. Крістева для позначення «загальної властивості текстів, що виражається в наявності між ними зв'язків, завдяки яким тексти можуть різноманітними способами явно чи неявно посилатися один на одного» [1: 97]. Французький теоретик постструктуралізму використала концепцію діалогічності тексту М.М. Бахтіна, а саме тезу про те, що «текст включає в себе все нескінченне поле інших текстів, які можуть бути співвіднесені з ним у межах деякої смислової сфери» [2: 23]. Дослідивши розуміння поняття «текст», Ю. Крістева визначила «інтертекстуальність» як діалог між текстами.

У руслі останніх досягнень мовознавства, перш за все функціональної лінгвістики, інтертекст розуміється як «комунікативна одиниця, яка повідомляє новому тексту додатковий заряд енергії та встановлює зв'язки між певним текстом з попереднім або оточуючими текстами, і суспільним й особистим контекстом життя автора, між адресантом та адресатом (автором і читачем)» [2: 25].

Проблеми, пов'язані з феноменом інтертекстуальності, у наш час переходять у ранг більш широких і навіть глобальних, викликаючи інтерес усе більшої кількості фахівців із лінгвістики. Актуальним їм завданням є розгляд інтертекстуальних елементів і міжтекстових зв'язків, процес їхньої реалізації в текстах різних жанрів. Водночас актуальним є розуміння філології як галузі інтегративного знання, яка щільно співвідноситься з культурологічною проблематикою: інтертекстуальність може здійснювати перетворення в тексті всіх включених у нього культурних мов, розширюючи й збагачуючи як сферу мовної діяльності, так і арсенал художньо-мовних засобів [4].

На думку Д. Чендлера, у межах текстових досліджень можуть бути розрізнені два основних методологічних підходи. Перший покладається на суто синхронічний аналіз текстів, у ході якого вся увага приділяється винятково читачеві та зв'язкам, які він бачить між двома або більше текстами. Учений наголошує: «Текст має значення тільки тоді, коли він читається й осмислюється в поєднанні з іншими текстами, і абсолютно неважливо, чи навмисно посилається автор на оригінальний текст або інші прецедентні тексти» [4].

За словами вченого, другий підхід також надає важливу роль читачеві, але включає діахронічну перспективу: «Тут фокусування перебуває на ідентифікації певних зв'язків, які автор хоче, щоб читачі відчували, так само як і визначення того, який саме текст передує певному тексту, і, отже, впливає на нього» [4].

Учені часто сперечалися, чи можуть зв'язки між текстами бути приписані авторському наміру або вони є просто випадковими. Щоб довести останнє, учені ясно сформулювали критерії ідентифікування навмисних посилань, основним серед яких є спільні лексичні риси, такі як спільний вокабуляр і фразеологія. Також не менш важливими є паралелі, основані на змісті або мотиві та формальних спільних рисах (загальний жанр або загальні структурні особливості) між текстами.

Наступною темою, що викликала великий інтерес серед філологів, є значення міжтекстових зв'язків для інтерпретації досліджуваних текстів. Для синхронного підходу притаманне те, що міжтекстова структура допомагає читачам досліджувати невичерпну безліч значення, що є невід'ємним для всіх текстів. У свою чергу для діахронного підходу міжтекстові зв'язки сприяють розширеному розумінню тексту, на який посилаються.

Інтертекстуальний підхід до вивчення художніх й інших творів, що набув широкого розповсюдження із 70-х рр. минулого століття, дозволяє досліджувати міжтекстові зв'язки, що включають як несвідому цитацію, так і навмисне посилання на попередні тексти й культурно-історичні факти. Явище інтертекстуальності розуміється як співвіднесеність одного тексту з іншим і багато в чому визначає повноту й семантичну множинність художніх творів.

Поняття «інтертекстуальність», «інтертекст» і проблеми, пов'язані з їхнім вивченням, у наш час переходять у ранг більш широких і глобальних, викликаючи інтерес не тільки у фахівців із лінгвістики, але й у представників інших загальнофілологічних наук. У працях Д. Чендлера інтертекстуальність розглядається як одна з основних властивостей тексту. Вона є відбиттям установки автора тексту на діалогічність, у результаті якої породжується значеннева поліфонія, що виражається наявністю у «своєму» тексті «чужого слова», яке репрезентується за допомогою перш за все цитат, ремінісценцій, алюзій. Інтертекстуальність при цьому розуміється як «наявність у певному тексті слідів інших текстів у вигляді включеності в його тканину фрагментів або певних елементів інших текстів», а в більш широкому розумінні – «діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами» [4].

Д. Чендлер зазначає, що, можливо, найбільш істотна особливість міжтекстових досліджень – двозначність у методології. Спостереження американської дослідниці П. Тулл у галузі міжтекстових відносин, зроблені більше десяти років тому, залишаються актуальними й сьогодні. Вона заявляє: «Концепт міжтекстової структури являє собою поле бою для різнобічних думок і заяв, лінгвістичних й ідеологічних, про те, як найкраще зрозуміти й використовувати термін “інтертекстуальність”» [7: 59].

На думку П. Тулл, більшість авторів міжтекстових досліджень може бути розподілена на два табори. Учена поділяла їх на «традиціоналістів» і

«радикальних інтертекстуалістів. Традиціоналісти аналізують міжтекстові зв'язки за допомогою традиційних методів критицизму, особливо тих, які піддаються лінійній, історичній моделі інтерпретації й прагнуть ідентифікувати хронологічні відносини серед текстів. Прихильники цього напрямку шукають посилення на відомі джерела й говорять про більш пізні тексти «як ті, що залишаються в боргу перед попередніми текстами» [7: 63].

Радикальні інтертекстуалісти, за П. Тулл, «розглядають тексти як глибоко переплетені, так, що розрізнити лінії між ними стає безглуздим заняттям, таким як пошук різниці між безліччю крапель у величезному океані» [7: 63]. Такі вчені відкидають традиційний підхід як «банальний пошук джерела», а натомість «підкреслюють багатогранні діалогічні, ревізійні, іноді навіть помелічні відношення, у яких тексти стоять один навпроти одного» [7: 63].

Перш ніж з'ясувати відмінності між цими двома підходами, очевидно, варто внести певні уточнення щодо їх назв. Більш доречними, на наш погляд, позначеннями для цих двох методологій були б «читацькоцентрована» («reader-centered») та «автороцентрована» («author-centered»). Перша відповідає тому, що П. Тулл назвала б «радикальною інтертекстуальністю» [7: 65], тоді як друга методологія представляє підхід, орієнтований на традицію.

Вивчаючи проблему підходів до вивчення інтертекстуальності, Д.Р. Макдональд висловлює думку, що в читацькоцентрованому підході автор виступає таким собі «систематизатором й переаранжувальником» текстів і події й не може забезпечити текст значенням. «Доки текст не є кимось прочитаним, він залишається тільки «безжиттєвою колекцією слів»» [5: 287]. Погоджуємося з думкою ученого, що «такий підхід до вивчення між-смісловій структури є просто синхронним. Питання походження, впливу й авторського наміру не враховуються; центр зміщений на сприйняття читачем того, що значить текст для нього або неї. Кожен читач привносить своє власне унікальне знання в текст і створює значення для нього у світлі цього знання. Значення не є продуктом автора, а є результатом процесу взаємодії між текстом і читачем» [5: 288].

Тому, гадаємо, слід зазначити, що ключовим припущенням у цьому підході є те, що всі тексти є взаємозалежними, безвідносно до їхнього походження, жанру або культурного тла. Т.К. Бел вважає, що «читачі повинні зламати штучні межі, установлені між текстами, усунути будь-який пріоритетний зміст одного тексту над іншим, особливо хронологічний. Як тільки ці межі будуть зітерті, читач вступить у безмежний текстовий світ, де «тексти завжди просотуються в інші тексти»» [3: 23].

Оскільки всі тексти перебувають у діалозі один з одним, читач може й повинен сполучати текст із численними іншими текстами, щоб зрозуміти його зміст. Наприклад, П. Місколл писав: «Текст не може бути сам по собі, самотній, як острів. Він може бути зрозумілий, тільки коли його читають у світлі інших текстів» [6: 288]. Крім того, метод міжтекстового читання розкриває безліч інтерпретувальних можливостей. Щораз, коли людина читає текст у зв'язку з іншим текстом, обоє отримують нові значення. Учений зазначає, що, фактично, розмаїтість значення нескінченна.

Більшість учених, що використовують автороцентрований підхід, також надає важливу роль читачеві, але тільки якщо це передбачене авторським наміром. Хоча індивідуальні читачі наділені унікальним сприйняттям і можуть проникнути в саму суть, вони не можуть формувати зміст тексту. Із цього приводу П. Тулл зазначає: «Мета читача полягає в тому, щоб “іти стежками, наміченими автором, які, як за навігатором, приведуть до повного розуміння того, що автор хотів, щоб читачі усвідомили й прочитали між рядків”» [7: 63]. За словами вченої, ці стежки можна помітити за допомогою інтертекстуальних підказок або «маркерів», які автор вкладає в текст. Вони складаються з натяків і явних посилань, що скеровують читачів до текстів-попередників, які вони повинні впізнати. У такому разі, з погляду читацькоцентрованого підходу, сфера зобов'язань читачів скорочена. Вони не можуть вільно досліджувати невичерпну безліч значень запропонованого їм тексту, читаючи й співвідносячи його з іншими незліченними текстами. Читачі мають обмежити своє прагнення до передбачення текстів, які автор задумав наперед.

Таким чином, читач дотримується діахронного підходу, читаючи, так би мовити, «з поглядом назад, у минуле». Автори можуть тільки пробуджувати тексти в розумі читача, які існують у їхній власній парадигмі, і тексти, датовані більш пізнім числом, не зможуть пояснити оригінальне значення й задум автора.

У своєму лінгвістичному аналізі П. Тулл, як видається, портретизує ці підходи, але не досить точно визначає причину їхньої розбіжності. Хоча дослідниця також визнає роль «агентів значення» [7: 64], вона не підкреслює їхню надзвичайну важливість, оскільки вважає: питання, що собою становить текст і як тексти взаємопов'язані, мають однакову вагомість [7: 60].

Перспективним видається подальше дослідження читацькоцентрованого та автороцентрованого підходів до вивчення взаємозв'язків між текстами, порівняння їх з вітчизняною науковою думкою та пошук інших можливих підходів до вивчення феномену інтертекстуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кристева Ю.** Бахтин, слово, диалог и роман / Юлия Кристева // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / [сост., вступ. ст. и перевод Г.К. Косикова]. – М.: Прогресс, 2000. – 457 с.
2. **Терехова А.В.** Дискурс А. Платонова в контексте научной интерпретации: дисс. ... канд. филолог. наук: 10.02.02 / Анастасия Валерьевна Терехова. – Х: Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, 2005. – 247 с.
3. **Beal T.K.** Ideology and Intertextuality: Surplus of Meaning and Controlling the Means of Production / K.T. Beal. – New York: Basic Books, 1992. – 167 p.
4. **Chandler D.** Semiotics for Beginners: Intertextuality. – Режим доступу: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem09.html>
5. **MacDonald D.R.** Mimesis and Intertextuality in Antiquity and Christianity / D.R. MacDonald. – Harrisburg, PA: Trinity Press International, 2001. – 342 p.
6. **Miscall P.D.** Isaiah: New Heavens, New Earth, New Book / P.D. Miscall. – Atlanta: G.A.: Scholars Press, 1992. – 184 p.
7. **Tull P.K.** Rhetorical Criticism and Intertextuality in McKenzie and Haynes / P.K. Tull. – CR: BC, 1999. – 211 p.